

VINCZE FERENC

AZ AKTIONSGRUPPE BANAT LÁZADÁSA

A politikai olvasattól a poétikai eseményig

■ Az 1970-es évek legelején, alig pár évvel az 1968-as diáklázadások után a temesvári egyetem néhány – többnyire – germanisztikát látogató hallgatója csoportos irodalmi fellépésre vállalkozott. Irodalmi és társadalmi színre lépésük elemzésekor nem tekinthetünk el egyfelől a szűkebb kelet-európai régió nyújtotta feltételektől, másfelől azon tágabb európai vagy világviszonylatban is meghatározó kontextustól sem, amely hatást gyakorolhatott és előzményül is szolgálhatott az Aktionsgruppe Banat¹ számára. Ezen olvasat jogosultságát, már-már az interpretációs közeg kibővítését igazolják egyfelől azok a társadalmi és kulturális törekvések, melyek a csoport különböző nyilvános fellépései alkalmával fogalmazódtak meg, másfelől hasznosnak bizonyulhat mindez azon gyakorlatok és technikai feltételek szempontjából is, amelyek a csoport fellépését megelőzően vagy azzal párhuzamosan már működtek, és így összehasonlításként is szolgálhatnak.

A csoport társadalomkritikus attitűdjét lázadésként értékelni főként az utólagosság perspektívájából tehetjük meg, többek között annak köszönhetően, hogy 1975-ben az Aktionsgruppe több tagját is – koholt vádakkal – letartóztatta a Securitate.² A politikai rendőrség beavatkozása a csoport megszűnéséhez vezetett, s ez egyúttal azt is eredményezte, hogy hosszú időn keresztül megkerülhetlenné vált az Aktionsgruppe Banat fellépésének politikai olvasata. Mindezt az is segítette – és egyúttal az esztétikai értékelést háttérbe szo-

...a kilencvenes évek
során született
alkotások is teret
kapnak az
elemzésekben, s így
maga a csoport mint
jelenség lassan
megszűnik létezni.

A szöveg az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutató-csoport 01241 sz. pályázatának keretében készült.

rította –, hogy az előzményként felmutatható jelenségek – a beatnemzedék amerikai térhódítása, az 1968-as diáklázadások, a Gruppe 47 és a Wiener Gruppe – mind rendelkeztek olyan politikai és társadalmi üzenettel, amelyek meghatározó jelleggel voltak jelen a korabeli kontextusban. Ezen értelmezést erősítette meg a nyolcvanas években felgyorsult kivándorlási hullám, melynek következtében a csoport tagjai – politikai menekültként – elhagyták Romániát, és a Német Szövetségi Köztársaságban telepedtek le.

Ahhoz, hogy az Aktionsgruppe fellépését és rövid, alig hároméves ténykedését lázadasként értékeljük, a letartóztatás eseményén kívül az is hozzájárult, hogy a csoport alkotói közös és megjelentetett/elhangzott beszélgetéseik során többször is megfogalmazták politikai hitvallásukat – mely hitvallás szembehelyezkedett a fennálló rendszerrel. Hibás lenne az a következtetés, hogy a kommunizmus vagy a szocializmus alapjait támadták, tehát jobboldali kritikát gyakoroltak volna, hiszen a megőrzött és lejegyzett szövegek, továbbá a visszaemlékezések éppen ennek az ellenkezőjéről vallanak. Rendszerkritikájuk sokkal inkább a regnáló ideológia hibáira, problémáira mutatott rá, mintegy marxista alapon bírálták a hetvenes évek Romániájának még nem „kiteljesedett” kommunizmusát.³ Ez az ideológiai háttér egyrészt azt jelentette, hogy a korabeli politikai diskurzus feltételeit elfogadva, ezen belül tettek kísérletet arra, hogy ellenvéleményt fogalmazzanak meg, változást érjenek el,⁴ másrészt a fellépés módozata, választott médiuma arról is árulkodik, hogy az irodalmat, az irodalmi közlés lehetőségét részben a politikai szerepvállalás egy – ha nem az egyetlen – lehetőségeként működtették. Miközben Gerhardt Csejka, aki nem íróként vagy költőként, hanem kritikusként vett részt a csoport beszélgetéseiben és munkájában, későbbi visszaemlékezésében és átfogó értékelésében rámutat a választott ideológia előnyeire,⁵ azt is felidézi, hogy Richard Wagner korábban úgy nyilatkozott: ha politizálhatott volna, feltehetőleg sosem fordul az irodalomhoz.⁶

Ugyanakkor nem érdemes megfeledkezni arról a tényről sem, hogy a visszaemlékezések, áttekintések jelentős része az utólagosság horizontjában született, tehát mint olyan bizonyosan egyfajta konstrukcióként értelmezhető. Az 1992-ben Ernest Wichner összeállította, korábban már idézett kötet az egyik első olyan gyűjtemény, mely átfogó képet kísérel nyújtani az Aktionsgruppe tevékenységéről és munkásságáról. A beválogatott írások – közösen írt és önálló szépirodalmi szövegek, műhelybeszélgetések lejegyzései, korabeli és később született esszék, rövidebb tanulmányok – összerendezése és kiadása, miközben a megőrzés jegyében megpróbál rávilágítani a csoportra mint jelenségre, egyúttal egyfajta önértelmezés is. Ernest Wichner maga is a Gruppe egyik alapító tagjának számított, aki ezzel a vállalkozással nemcsak a figyelmet irányította a kilencvenes évek elején a csoportra, hanem a kiemelésekkel, az összeállítás mikéntjével az irányítás hogyanját, tehát magát az értelmezést is magához ragadta. A kötet politikai tartalmat közvetítő szövegei erőteljes hatással vannak a bekerült szépirodalmi alkotásokra, s így, ebben a kontextusban az irodalmi hagyományra reflektáló, annak bizonyos elemeit elutasító, másikat vállaló költeményekhez jelentős politikai értelmezés is járul, amitől – a kötetet olvasva – nem lehet eltekinteni. Emellett Wichner bevezetőjében két lényeges momentumot emel ki a csoport kapcsán, mégpedig a nyelvet és a politikát. A nyelvet, mely megújításra szorult, és a politikát, melynek alakulását egyfelől a romániai német pártfunkcionáriusok határozták meg, másfelől még mindig hatást gyakorolt a gondolkodásra az idősebbek, a szülők generációja,⁷ E kettősségen olvasható az egész kötet, azonban a hangsúlyok az írások jellegének és tematikájának köszönhetően alapvetően a politikai értelmezhetőség felé tolnak.

És mindez már az Aktionsgruppe Banat recepció- és hatástörténetéhez tartozik, melynek alakulása éppen azért érdekes, mert mindvégig végigvonul rajta a fentebb említett kettősség, másrészt pedig a csoport költészetét és politikai szerepvállalását bemutató munkák interpretációs stratégiái arról vallanak, hogy e jelenség irodalomtörténeti pozicionálása más, akár fogalomtörténeti, ideológiai kérdéseket és problémákat is felvetett. Nem sokkal a Wichner-féle gyűjtemény előtt jelent meg Peter Motzan monografikus munkája (*Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944*), amely elsőként tematizálta a romániai német irodalom ezen időszakát, és Motzan megkísérelte az 1944 utáni lírát egyetlen narratívába foglalva megírni. Ezen irodalomtörténeti narratívát alapvetően a „rumäniendeutsch” fogalma határozta meg, mely itt emelkedett valójában elsőként irodalomtörténeti rangra, és itt vált a Romániában születő német nyelvű irodalmak összefoglaló nevévé. Kicsit hasonlóan történt mindez, mint a romániai magyar irodalom esetében, ahol is először Sóni Pál, de hangsúlyosan a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet rögzítette – természetesen Gaál Gáborra hivatkozva – hosszú időre a „romániai magyar irodalom” a „romániai társadalmi valóság”⁸ diktálta fogalmát. Míg azonban magyar vonatkozásban ez egyrészt az „erdélyi” jelző leváltását, másrészt a kultúrpolitikai diskurzusnak való megfelelést jelentette, a német nyelvű irodalmat tekintve ez egyfajta egységesítést és a territoriális alapú megkülönböztetés megszüntetését hozta magával. A korábban külön tárgyalt erdélyi szász és bánági sváb irodalmak így egyetlen fogalom alatt „egyesülhettek”, s ezzel a területhez kötődő közösségi identitás átalakítására is kísérlet történt, ami természetesen az irodalomtörténeti tárgyalásmódban is megjelent. Itt megjegyzendő, hogy míg korábban az erdélyi szász irodalom reprezentációja volt hangsúlyosabb, addig e kötet először nyitott a Bánág német nyelvű irodalma felé, s tette jelenvalóvá a romániai német irodalomtörténet-írásban. Az Aktionsgruppe Banat líráját – egyáltalán jelenlétét – illetően Motzan szövege nagyon visszafogottan fogalmaz, a csoporttörténeti bevezetőben semmilyen említést nem érdemelték a csoport tagjai, csupán később, az egyik utolsó fejezetben (*Vom polemisch-präskriptiven Engagement zur engagierten Subjektivität*) tárgyalja e szerzőket. A német szöveg körülményes fogalmazásmódja éppen azon célt látszik szolgálni, hogy egyfelől jelezze, a csoport tagjairól van szó, másfelől elrejtse mindazon körülményeket és eseményeket, melyek hozzájuk köthetők: „Az úttörőkhöz 1970 körül Claus Stephani, Franz Hodjak és Bernd Kolf (szül. 1944) csatlakoztak. Hozzájuk csatlakozott írók 6-9 évvel fiatalabb csoportja (többek között Werner Söllner, szül. 1951, Richard Wagner, Rolf Bossert, szül. 1952, Gerhard Ortinau, szül. 1953), akik egy új esztétikai és társadalmi tudat koraérett képviselőinek bizonyultak. Terhek nélkül léptek az irodalom színpadára, és semmi nem akadályozta őket a jelen valóságával való vitatkozásban. Az államot, melyben éltek, egy szocialista országként élték meg, a »hegyek vajúdásai« – hogy Brechtet idézzük – már rég a múlté voltak.”⁹ A különböző kifejezések – a csoport szövegeinek ismeretében – egyértelműen a hetvenes évek elején megjelent szövegekre és a vállalt gondolatiságra utalnak, de ezt Motzan szövege úgy teszi, hogy közben létezik egy ettől függetleníthető, a politikai diskurzusnak megfelelő olvasat is. Éppen ez a „kettős” játék az, ami felerősíti a politikai olvasás lehetőségét, hiszen a játék ak-tusa, szükségessége a cenzúra működését feltételezi, s így a kettős értelmezés kódolja ezen olvasatot a szövegbe.

Míg Motzan egységesítésre törekedett a „rumäniendeutsch” fogalma alatt, addig két későbbi, már a kilencvenes években született irodalomtörténeti munka érdekes változást, mintegy törést hoz az eddigi tárgyalásmódban. Cristina Tudorică *Rumäniendeutsche Literatur (1970–1990). Die letzte Epoche einer Minderheitenliteratur*¹⁰ című kötete a fogalom címbe emelése mellett a tárgyalt időszakot egy kisebbségi irodalom utolsó korszakaként értelmezi, ezzel mintegy azt jelezve, a kivándorlás után

született művek már nem tartoznak az így megnevezett irodalom tárgykörébe. Hogy ez mennyire tartható álláspont a későbbi fejlemények tükrében, arra még kitérek.

A Tudorică által tárgyalt szerzők (Rolf Bossert, Herta Müller, Richard Wagner, Klaus Hensel és Werner Söllner) tűntek föl részben (Bossert helyett akkor még Franz Hodjak került előtérbe) egy korábban megjelent munkában is, mégpedig René Kegelman „*An den Grenzen des Nichts, dieser Sprache...*” *Zur Situation rumänien-deutscher Literatur der achtziger Jahre in der Bundesrepublik Deutschland*¹¹ című kötetében. Két momentumra érdemes itt felfigyelni: míg Kegelman-nál Franz Hodjak és Klaus Hensel, addig Tudoricănál egyedül Klaus Hensel kívülálló, azaz olyan szerző, aki nem tartozott az Aktionsgruppe Banat köréhez. Másodszor pedig mindketten az elemzés terébe emelik Herta Müllert, aki ugyan az Aktionsgruppe köréhez tartozott, azonban nem volt tagja a csoportnak. Emellett Kegelman válogatása, kiemelései azt sem rejtik el, hogy jelentős szempontként volt jelen a kortárs, tehát a kilencvenes évek német irodalmába való beilleszkedés, az ottani érvényesülés. S míg mindkét kötet egyelőre tágan értelmezi a „rumäniendeutsch” kifejezést, már felmutatható az a tendencia, mely a későbbiekben erőteljesebbé válik majd, hogy a romániai német irodalom tárgyalásakor egyre inkább az akciócsoportra és körére helyeződik a hangsúly – Franz Hodjak már kikerül Tudorică kötetéből, s helyette Rolf Bossert művei kerülnek elemzésre.

A fentebb említett tendenciát csak részben töri meg Olivia Spiridon 2002-es kötete,¹² mely ismételten megkísérli az átfogó, mindenre kiterjedő „romániai német” irodalomtörténeti narratívát érvényesíteni, mi több, még azzal is megpróbálkozik, hogy a hetvenes években színre lépő szerzők után újabb alkotókat és műveket emeljen ezen irodalom kánonjába. Mind Spiridon, mind a korábban idézett munkák esetén meg kell említenünk, hogy az irodalomtörténészek figyelme az időbeli távolság növekedésével egyre inkább a próza felé fordult, s míg korábban főként a líra állt az érdeklődés központjában, addig a későbbi interpretációk a prózát részesítették előnyben. E változás rögzítése során nem tekinthetünk el attól, amit Kegelman fontos szempontként érvényesített, mégpedig a német irodalom mezején való érvényesülés és fogadtatás mikéntje és eredményessége.

Itt térhetünk vissza arra a tényre, hogy Herta Müller prózája egyre nagyobb ismertségre és elismertségre tett szert Németországban, tehát nem véletlen, hogy ezen irodalomtörténeti munkák is mindinkább kiemelték és tárgyalták regényeit. A korábban említett tendenciának, mely az akciócsoportra helyezte a hangsúlyt, eddig egyik utolsó állomása Diana Schuster munkája,¹³ aki egy változtatással elméletileg is feloldotta az Aktionsgruppe immár inkább korlátozó erőként jelen lévő fogalmisága és a hozzá szorosan nem tartozó szerzők közötti feszültséget. A munka címében már nem az Aktionsgruppéra utal, hanem „Banater Autorengruppe”-ről beszél, mely fogalom alatt tárgyalt írók köre így jelentős mértékben tágítható, s az ekkor már elismert, később Nobel-díjas alkotó minden történeti és elméleti fenntartás nélkül az elemzés terébe vonható.

E rövid és áttekintő jellegű recepciótörténeti kitekintés azon eredménnyel szolgálhat, hogy jól látható módon rajzolódni ki azok a hangsúlyeltolódások, amelyek a romániai német irodalom tárgyalásmódjában bekövetkeztek. Míg eleinte a fogalom égisze alatt az egységesítés volt a cél, addig a későbbiekben az Aktionsgruppe Banat irodalomtörténeti pozícionálása vált jelentékeny szemponttá, hogy ezt aztán felülírja az egyes szerzők (Müller mellett még talán Richard Wagner emelhető ki) munkásságának tárgyalása. A korai politikai olvasat lehetősége viszont így éppen az irodalomtörténet-írás eljárásainak köszönhetően idővel megszűnni látszik, éppen azzal arányos mértékben, ahogyan már nem a csoportként való fellépés, hanem az egyes szerzők egyes művei kerülnek az interpretációk homlokterébe. Ez a gesztus

egyúttal azt is eredményezi, hogy a később, a kilencvenes évek során született alkotások is teret kapnak az elemzésekben, s így maga a csoport mint jelenség lassan megszűnik létezni.

Herta Müller műveinek esztétikai színvonala, munkáinak korai, gyakran botrányos fogadtatása, közéleti szerepvállalása, Nobel-díja mind hozzájárult ahhoz, hogy kiemelt jelenségként figyelmet szenteljünk annak, miként illeszkedett munkássága a csoportról szóló elemzésekbe, továbbá arra is szükséges rávilágítani, hogy mindez, tehát e jelenség az irodalmi nyilvánosságban való közvetítése miként helyezte új keretek közé a csoportról való gondolkozást.

Már a *Niederungen* című novelláskötet 1982-es megjelenésekor heves támadások érték a szerzőt némely szöveg kritikus hangvételéért, hiszen Müller olyan tabuként kezelt kérdésekhez is hozzányúlt, mint a nemzetiszocialista múlttal való szembenézés elmaradása vagy akár a szűkebb szülőföldjének elmaradottsága. A kritikus hangvétel a későbbiekben is jellemző maradt Herta Müller munkáira, azonban idővel, a Németországban való letelepedés után – tehát a cenzúra megszűnésével – ez az attitűd elsősorban az esszéi esetében fedezhető fel, például szolgálhatnak erre a *Der König verneigt sich und tötet* című kötetben¹⁴ egybegyűjtött írásai. A nyolcvanas évek második felében, a kilencvenes évek elejétől sorra megjelenő regényei – mint a *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*, a *Der Fuchs war damals schon der Jäger*, a *Herztier* vagy a későbbi *Atemschaukel* – tematikailag a diktatúrához kötődnek, azonban e tematika mögött és mellett az értelmezők jelentős része elkezdett felfigyelni arra a metaforikus nyelvezetre, amely annyira egyénivé és jellegzetessé teszi Müller prózanyelvét. S minthogy a művek nagy része sosem tematizálta egy kulturális/etnikai közösség politikai elnyomását, hanem sokkal inkább az egyes ember, az individuum egzisztenciális helyzetét és az emberi kapcsolatok bármely diktatúrában való működését állította a középpontba, az értelmezési stratégiák által feltett kérdések soha nem a közösségre kérdeztek rá vagy egy közösség előfeltételezéséből indultak ki. Így Müller munkáinak elemzésén keresztül megszűnni látszott az a bevett értelmezői gyakorlat, amely a kisebbségi vagy a romániai német irodalom keretében interpretálta volna e szövegeket. Éppen Müller szövegei voltak azok, amelyek immár nem csupán a különböző, tematikailag a romániai német irodalommal foglalkozó tanulmánykötetek vagy irodalomtörténetek számára voltak érdekesek, hanem egészen más értelmezési mezőkben is helyet kaptak. Ugyanakkor a fentebb elmondottaknak köszönhetően születtek meg azon megfontolások, amelyek a szerző műveit – már a nyelv felől feltéve a kérdéseket – a diktatúra nyelvi, poétikai reprezentációjaként is olvasták – s ezzel újra létre tudott jönni bizonyos értelemben egy részlegesen politikai olvasat, de nem a referencialitásból kiindulva, hanem a nyelvi megoldások értelmezésén keresztül.

Amikor napjainkban az Aktionsgruppe Banatról esik szó, szinte kivétel nélkül felmerül Herta Müller neve és munkássága is. Míg korábban az irodalomtörténet-írás eljárásai révén Müller egy volt a csoporthoz szorosabban kapcsolódó alkotók közül, addig mára mintegy – megkockáztathatjuk – rajta keresztül „olvásódik” a Gruppe tevékenysége, s ezáltal új „szűrőkön” keresztül is közelíthetünk a tagok munkásságához vagy közös megjelenések szövegeihez. Röviden két példát említenék: az egyik a román TVR+ *Akzente* című német nemzetiségi műsorában sugárzott, az Aktionsgruppe Banatról szóló dokumentumfilm,¹⁵ melyet Adrian Drăgușin és Tiberiu Stoichici készítettek, a másik a *Der Teufelskreis der Wörter* című Herta Müller-kiállítás, mely a Literaturhaus München és Goethe Institut szervezésében, Lutz Dittrich és a korábban már említett Ernest Wichner ötlete alapján jött létre.¹⁶

A dokumentumfilm nyitóképein Stockholm látható, majd a Nobel-díj átadására bevonuló Herta Müller, aki beszédében megemlékezik a csoport tagjairól, mintegy

kezdetként határozza meg a hozzájuk való tartozást. Az Aktionsgruppe egyes tagjait megszólaltató, a korabeli romániai helyzetet és nemzetközi hangulatot megidézõ film során szinte egyetlen szó sem esik Müllerrõl, viszont a záróképek visszatérnek a felütéshez, részben megismétlik azt. Miközben Müller beszédét halljuk és magát a szerzõt látjuk, oldalt a tagok fekete-fehér fényképei sorjáznak. A film struktúrájából, a keretes szerkezetbõl kiolvasható a rendezõk azon intenciója, mely szerint az akciócsoportot mindenképpen Müller felõl kívánják bemutatni, továbbá attól sem lehet eltekinteni, hogy a bemutatás hangsúlyai itt ismételten a politikai és társadalmi szerepvállalás fontosságát erõsítik fel.

A kiállítás, amely Herta Müller munkásságát és életének jelentõsebb állomásait mutatta be, szintén tematizálja az Aktionsgruppét. Az ötödik táblán kerül sor a csoport megjelenítésére, mintegy a kiállítótábla egyharmadát foglalják el az erre vonatkozó dokumentumok és szövegek. A felsõ kétharmadba rendezték a gimnáziumi és egyetemi évek emlékeit (fényképek a szerzõrõl, az egyetemi diploma másolata és egy újságkivágás a szerzõ egyik elsõ közlésével), míg alul, a bal sarokban kapott helyet az Aktionsgruppe Banat jól ismert fekete-fehér fényképe (hat szerzõ lebeg egy folyóban, kettõ a víz alatt), a temesvári *Neue Literatur* folyóirat a csoporttal foglalkozó különszámának borítója és egy kivágás az *Akzente* németországi folyóirat 1976/6-os számának tartalomjegyzékébõl. A 16 táblából egyen kerül sor a csoport bemutatására, s itt sem egy teljes táblán részletezik jelentőségét, csupán alsó harmadában utalnak a szerzõ életében betöltött szerepére.

Mind a dokumentumfilm, mind a kiállítás értelmezõi gyakorlata azt mutatja, hogy az irodalomtörténet-írás eljárásaiból ismert stratégia immár másképp mûködik: már nem az Aktionsgruppe Banat jelenti a keretet, hanem Herta Müller munkássága adja a kontextust, melyen keresztül a csoport bemutatása megtörténik. Mindez azt is jelentheti, hogy az így megváltozott nézőpont felülírhatja a referenciális politikai olvasatok eddigi hangsúlyait, s a csoport (és az egyes tagok) szövegei esetlegesen újra az elemzések központjába kerülhetnek. Azonban Herta Müller szövegeinek értelmezése felõl gyaníthatóan már nem a politikai lázadás fogalma és szempontrendszer lesz domináns, sokkal inkább a nyelvi megformáltság és lírapoétika jellegzetességei felé történhet elmozdulás, s így az Aktionsgruppe Banat hetvenes évekbeli fellépését illetõen nemcsak a politikai, hanem a poétikai esemény is hangsúlyos lehet: a lázadás fogalma poétikai vonatkozásban is megragadhatóvá válik.

■ JEGYZETEK

1. A csoporthoz tartoztak: Johann Lippert, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, Richard Wagner, Ernest Wichner, William Totok, Rolf Bossert, Werner Kremm.
2. *Ein Pronomen ist verhaftet worden*. Szerk. Ernest Wichner, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1992. 10. Gerhard Csejka, Gerhard Ortinau, William Totok és Richard Wagner letartóztatása történt meg ekkor, arra való hivatkozással, hogy illegálisan kívánták elhagyni az országot.
3. Richard Wagner így vallott errõl az *Am Anfang war das Gespräch. Erstmalige Diskussion junger Autoren. Standpunkte und Standorte* címû lejegyzett, elsõként a Neue Banater Zeitung-ban közölt beszélgetésben: „Für die marxistische Literatur erfindet man gewöhnlich komplizierte Definitionen. 1945 gab es eine Reihe von bürgerlichen Schriftstellern, die sich in die neue Situation hineinzufügen hatten, die umlernen sollten. Nicht alle jedoch haben das wirklich getan. Sie ließen sich vielmehr in das Abenteuer einer Propagandaliteratur ein, aus persönlichen oder Konjunkturgründen, wobei sie das Bild vom neuen Leben nicht immer unbewußt oder ungewollt verharmlosten. Der falsch verstandene sozialistische Realismus führte letzten Endes an der Wirklichkeit vorbei, baute sich eine Papierrealität. Es anders zu machen, sollten wir als unseren Auftrag verstehen. [...] Literatur hier und heute ist ein Auf-der-Grenze-gehen. Diese Literatur muß kritisch sein: »Die Wahrheit ist immer konkret«, sagte Lenin. Ausschlaggebend ist der Standort des Kritikübenden, er kann es innerhalb der Gesellschaft und für diese tun. Das ist etwas anderes, als bloß nörgeln.“ Uo. 34–35. (A szöveg magyarul: A marxista irodalom számára szokásosan bonyolult meghatározásokat találnak ki. 1945-ben volt egy sor polgári író, aki beilleszkedett az új viszonyok közé, és át kellett képeznie magát. Azonban ezt nem mindenki tette meg. Személyes vagy konjunkturális okokból sokkal inkább a propagandairódlalom kalandjába vágta bele, s itt az új élet képét nem mindig tudatlanul vagy akaratlanul, de jámbor színben ábrázolták. A rosszul értett szocialista realizmus vezetett végül el a valóság mellett, egy papírrealitást épített ki. Ezt másképp csinálni, ezt tekinthetjük feladatunknak. [...] Itt és ma az irodalom határon-való-mozgás. Ennek az irodalomnak

kritikusnak kell lennie. »A valóság mindig konkrét«, mondta Lenin. A kritikát gyakorló helye mérvadó, a társadalmon belül és érte gyakorolhatja azt. Ez valami más, mint pusztá akadémizmus.)

4. A *Wir* című Albert Bohn, Johann Lippert, Gerhard Ortinau, William Totok, Richard Wagner és Ernest Wichner által közösen írt lírai szöveg részlete: „wir haben die verhältnisse erkannt / wir haben beschlossen sie zu verändern / wir haben sie verändert / dann kamen andere / die haben die veränderten verhältnisse / erkannt und haben beschlossen / sie zu verändern / sie haben die veränderten verhältnisse / verändert / dann kamen andere / die haben die veränderten veränderten / verhältnisse erkannt und haben / beschlossen sie zu verändern / sie haben die veränderten veränderten / verhältnisse verändert / dann kamen andere“. Uo. 148. (A vers prózafordításban: felismertük a viszonyokat / úgy döntöttünk, megváltoztatjuk őket / megváltoztattuk őket / aztán mások jöttek / akik a megváltoztatott viszonyokat / felismerték és úgy döntöttek / megváltoztatják őket / a megváltoztatott viszonyokat / megváltoztatták / aztán mások jöttek / a megváltoztatott megváltoztatott / viszonyokat felismerték és úgy / döntöttek, megváltoztatják őket / a megváltoztatott megváltoztatott / viszonyokat megváltoztatták / aztán mások jöttek)

5. „Mit Marx, dem wirklichen, nichtamtlichen Marx, ließ sich sowohl gegen die Altfaschisten, als auch gegen die Altstalinisten zu Felde ziehen. So erklärt sich die Vorliebe, mit der die »Aktionsgruppe« ihre Position als marxistisch bezeichnet.“ Gerhardt Csejka: *Die Aktionsgruppe-Story*. Uo. 232.

6. Uo. 228.

7. „Dazu gehörten die dummen und opportunistischen rumäniendeutschen Funktionäre: Parteifunktionäre, die nebenberuflich in den Medien und in der Kultur arbeiteten; Medien- und Kulturangestellte, die hauptberuflich Parteifunktionäre waren. Aber auch nationalistisch eingestellte Eltern gehörten dazu, Väter, die in der SS waren, sekundärtugendhafte katholische Mütter, eine deutschsprachige Bevölkerung, die unter Politik Antikommunismus, Auswanderung und nationalen Chauvinismus verstand.“ Ernest Wichner: *Blick zurück auf die Aktionsgruppe Banat*. Uo. 8.

8. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom. 1944–1970*. Kriterion, Buk., 1973, 7.

9. Peter Motzan: *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944. Problemaufriss und historischer Überblick*. Dacia, Cluj-Napoca, 1980. 138. „Zu den Wegbereitern gesellten sich etwa um das Jahr 1970 Claus Stephani, Franz Hodjak und Bernd Kolf (geb. 1944). Ihnen schloß sich eine 6–9 Jahre jüngere Gruppe Schreibender (Werner Söllner, geb. 1951, Richard Wagner, Rolf Bossert, geb. 1952, Gerhard Ortinau, geb. 1953, u.a.) an, die sich als frühreife Träger eines neuen ästhetischen und gesellschaftlichen Bewusstseins auswiesen. Sie traten unbelastet auf die literarische Szene und hatten keine Hemmungen in der Auseinandersetzung mit der gegenwärtigen Wirklichkeit. Den Staat, in dem sie aufgewachsen waren, erlebten sie als sozialistisches Land, die »Mühen der Gebirge« – um Bertold Brecht zu zitieren – lagen weit zurück.“

10. Cristina Tudorică: *Rumäniendeutsche Literatur (1970–1990). Die letzte Epoche einer Minderheitenliteratur*. Francke, Tübingen–Basel, 1997.

11. René Kegelmann: „An den Grenzen des Nichts, dieser Sprache...“ *Zur Situation rumäniendeutscher Literatur der achtziger Jahre in der Bundesrepublik Deutschland*. Aisthesis, Bielefeld, 1995.

12. Olivia Spiridon: *Untersuchungen zur rumäniendeutschen Erzählliteratur der Nachkriegszeit*. Igel, Oldenburg, 2002.

13. Diana Schuster: *Die Banater Autorengruppe. Selbstdarstellung und Rezeption in Rumänien und in Deutschland*. Hartung-Gorre, Konstanz, 2004.

14. Herta Müller: *Der König verneigt sich und tötet*. Hanser, München–Wien, 2003.

15. <http://www.tvrplus.ro/editie-akzente-38960> (2013.07.07.)

16. A kiállítás 2012 októberében és novemberében volt látható Budapesten a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár aulájában. 2013 márciusában és áprilisában Kolozsváron a Mátyás-ház galériájában lehetett megtekinteni.

